

Aantallen, verspreiding en broedbiologie van de Kramsvogel *Turdus pilaris* in Zuid-Limburg

The Fieldfare *Turdus pilaris* as a breeding bird in South Limburg: numbers, distribution and some remarks on breeding biology

FRED HUSTINGS & WIM GANZEVLES

De dynamiek in de ruimtelijke verspreiding van vogelsoorten is een aspect dat in ons land betrekkelijk weinig aandacht krijgt. Aan soorten die uit een gebied verdwijnen, wordt vaak pas aandacht besteed wanneer de achteruitgang al in volle gang is; een vergelijking met de oorspronkelijke situatie is dan doorgaans niet meer goed mogelijk. Anders is het bij soorten die toenemen. Door in een voldoende omvangrijk gebied aantallen en verspreiding te volgen, kunnen essentiële vragen worden bestudeerd als: vindt de uitbreiding willekeurig plaats over alle beschikbare biotopen of worden bepaalde biotopen het eerst bezet, loopt het gebied geleidelijk vol of vindt de uitbreiding plaats uit vestigingskernen en wijken de vogels in de uitbreidingsgebieden wat betreft broedbiologie af van de vogels in de reeds langer bezette gebieden?

De Kramsvogel, sinds het midden der jaren zeventig een regelmatige broedvogel in Nederland, lijkt een bijzonder geschikte soort te zijn om enkele van deze vragen onder de loep te nemen. Het is immers een soort waarbij al vele decennia een duidelijke tendens tot uitbreiding te constateren is (overzicht van recente ontwikkeling in West-Europa bij Haas 1982). Bovendien is het een tamelijk opvallende vogel in de broedtijd, hetgeen redelijk nauwkeurige tellingen mogelijk maakt.

In dit artikel wordt ingegaan op de situatie in Zuid-Limburg, dat in Nederland het eerst op omvangrijke schaal werd gekoloniseerd. Hoewel de ontwikkeling van de stand nog niet gestabiliseerd is, leek het toch zinvol reeds enkele bevindingen mede te delen. Voor een overzicht over aantallen en verspreiding over de gehele provincie wordt verwezen naar Ganzevles *et al.* (1983).

Methode

In 1975-77, tijdens de opkomst van de Kramsvogel, werd geheel Zuid-Limburg in het kader van het SOVON-broedvogelonderzoek geïnventariseerd op

Kramsvogels. Jaarlijks werd drie kwart van het gebied onderzocht waarbij alle potentiële biotopen enkele malen gedurende de broedtijd werden bezocht; speciale aandacht werd geschonken aan de beekdalen vanwege onderzoek aan de Grote Gele Kwikstaart *Motacilla cinerea*. Daarnaast werden regionale en landelijke archieven geraadpleegd. Omdat Kramsvogels destijds nog zeldzame broedvogels waren, mag worden verondersteld dat de meeste door anderen geconstateerde broedgevallen aan een der archieven werden gemeld. Het is echter waarschijnlijk dat niet alle broedgevallen werden opgemerkt.

In 1981-83 was de Kramsvogel zo talrijk geworden dat werken met archiefgegevens niet meer voldeed omdat veel broedgevallen niet meer werden gemeld. Daarom werden elk broedseizoen integrale tellingen georganiseerd. FH inventariseerde het gebied ten oosten van de lijn Schinveld-Wijlre-Slenaken; WG en H. Bekkers het gebied tussen Eijsden-Maastricht-Slenaken. Andere waarnemers onderzochten de rest van het gebied. Verondersteld mag worden dat de verspreiding in deze periode redelijk goed in kaart werd gebracht, maar dat de gevonden aantallen een minimum zijn en dat met name solitaire paren hier en daar gemist kunnen zijn omdat deze in de periode van eileg en broeden onopvallend kunnen zijn.

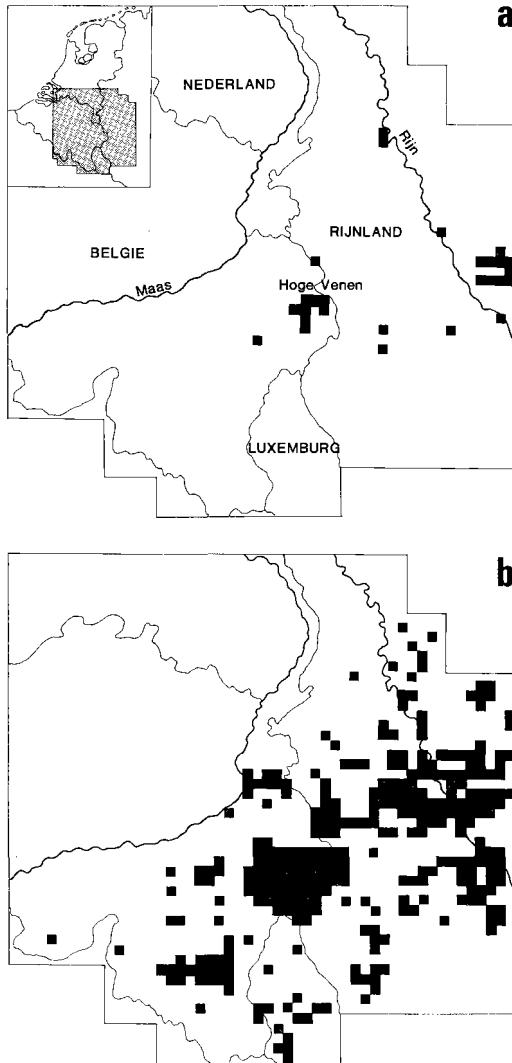
De inventarisaties begonnen eind maart; tot in juli konden nog broedgevallen worden vastgesteld. Werd geen nest gevonden dan werd gelet op aanwijzingen voor broeden zoals de aanwezigheid van een paar na half april, zang, balts, alarm en het aanbrengen van voer of nestmateriaal. Het broeden in kolonieverband is tot op zekere hoogte af te lezen aan bijvoorbeeld agressief groepsgedrag (achtervolgen) tegenover potentiële predatoren. Een subjectief element in het bepalen van waar een kolonie begint en ophoudt is daarbij evenwel niet uit te sluiten.

De gegevens omtrent de eerste eileg werden niet systematisch verzameld. In een aantal gevallen kon de datum van eerste eileg worden uitgerekend uitgaande van een broedduur van 13 dagen en een nestjongenperiode van 14 dagen (vgl. Haas 1982).

De auteurs danken alle waarnemers hartelijk voor de getoonde inzet. Dank gaat ook uit naar D. A. Jonkers en de Vogelstudiegroep van het Natuur Historisch Genootschap, die hun archieven ter beschikking stelden.

Ontwikkeling in omringende gebieden

De Kramsvogel vertoont in Europa al vele decennia een tendens tot uitbreiding in westelijke richting. In 1964 werd voor het eerst in het Rheinland gebroed (Bosselmann 1978), in 1967 in België (de Liedekerke 1976). Rond 1968 waren er juist ten oosten van de Rijn en rondom de Hoge Venen, naast een aantal geïsoleerde broedplaatsen, enkele kernen waar de Kramsvogel vaste grond onder de voeten had (figuur 1a).



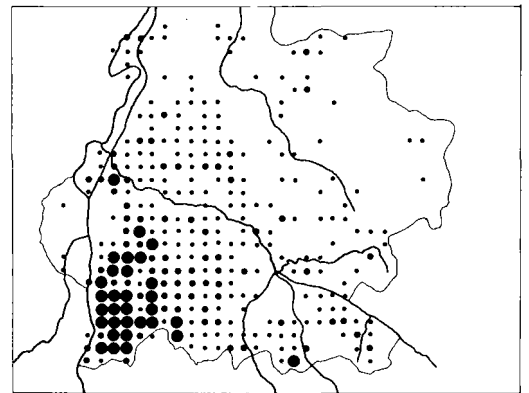
Figuur 1. Aantal door de Kramsvogel bezette 5×5 km² blokken in Rijnland, Oost-België, Luxemburg en Zuidoost-Nederland in 1968 (fig. 1a) en 1975 (fig. 1b). Reconstructie naar de Liedekerke (1976), Bosselmann (1978) en Schmitz & Weiss (1977). *Distribution of squares (5×5 km²) in which Fieldfares bred in Rhineland (BRD), eastern Belgium, Luxembourg and SE. Netherlands in 1968 (fig. 1a) and 1975 (fig. 1b).*

In de daaropvolgende jaren trad een sterke toename op zodat rond 1975 grote delen van het Rheinland (met uitzondering van ongeschikte gebieden in de Eifel) en de Ardennen bezet waren, evenals delen van Luxemburg. Het uiterste zuiden van Limburg viel toen net binnen het verspreidingsgebied (figuur 1b). Vanaf 1976 worden ook elders in Nederland broedgevallen geconstateerd (SOVON-gegevens uit archief Jonkers).

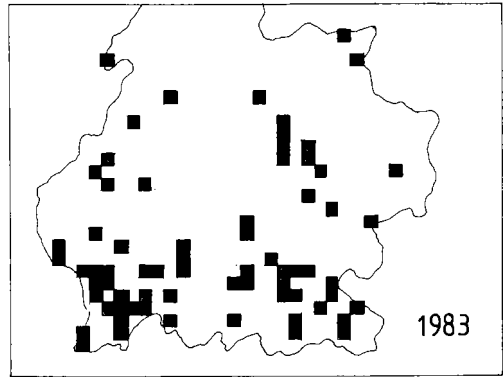
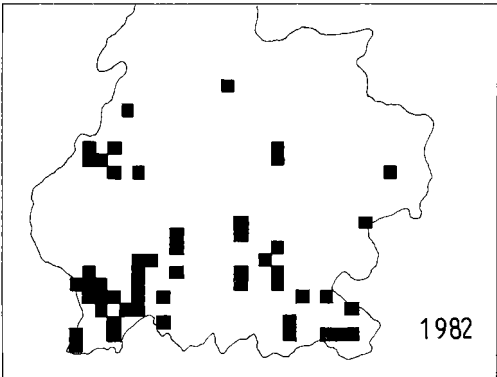
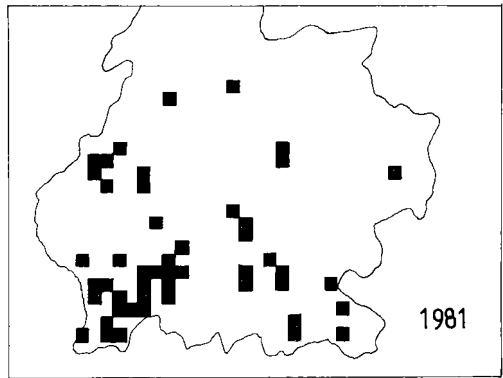
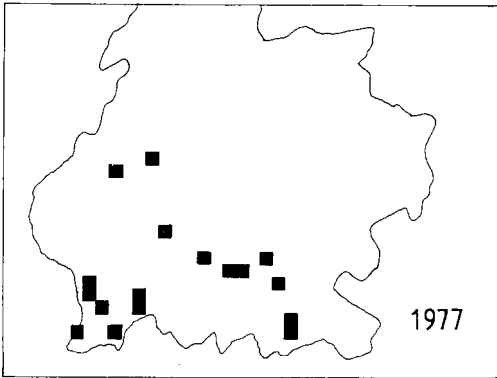
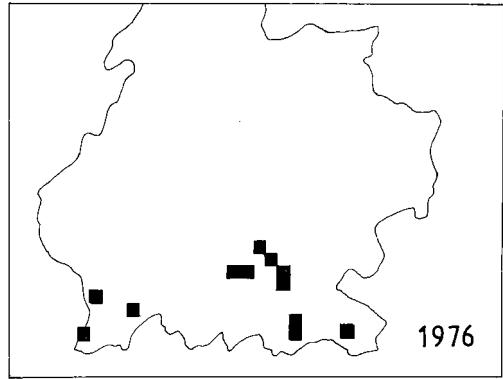
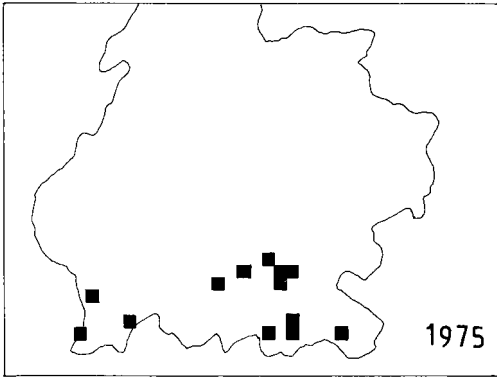
Ontwikkeling in aantallen en verspreiding

De eerste Limburgse broedgevallen werden geconstateerd te Schinveld (1971) en Vlodrop (1973). Deze broedplaatsen werden in de jaren erna niet meer bezet. In 1974 vonden broedgevallen plaats te Epen en Gronsveld; beide broedplaatsen zijn sindsdien jaarlijks bewoond geweest.

In 1975 en volgende jaren nam de Kramsvogel in Zuid-Limburg sterk toe: 1975 20-21, 1976 30-33, 1977 43-45, 1981 218-244, 1982 261-304 en 1983 343-351 paren. Hiermee herbergt Zuid-Limburg meer dan 95% van de Limburgse populatie (Vogelstudiegroep Limburg). Ten noorden van Sittard handelt het tot nu toe veelal om solitaire broedparen op plaatsen die niet ieder jaar bezet zijn. In de rest van Nederland lijkt een vergelijkbare situatie te bestaan (D. A. Jonkers). Wanneer we de jaarlijkse verspreiding in Zuid-Limburg in detail bekijken (figuur 3) valt op dat de eerste bezette kilometerhokken voor een groot deel in latere jaren ook bezet waren. Deze plaatsen lijken gefungeerd te hebben als kernen waaromheen een uitbreiding plaatsgevonden heeft (vergelijk de olievlekachtige uit-



Figuur 2. Beekdalen en boomgaarden in Zuid-Limburg. Boomgaarden zijn weergegeven per kilometerhok (kleine stip < 11 ha, middelgrote stip 11-40 ha, grote stip > 40 ha). (Bron: topografische kaart 1980 1 : 50 000). *Distribution of streams and orchards in South Limburg. Orchards are represented in squares of 1×1 km² (small dots: < 11 ha, medium-sized dots 11-40 ha, large dots > 40 ha).*

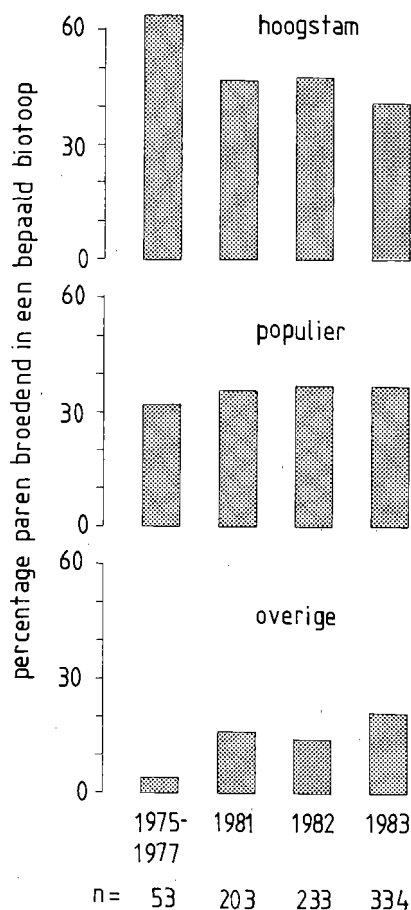


Figuur 3. Aantal bezette $1 \times 1 \text{ km}^2$ hokken in Zuid-Limburg in 1975-77 en 1981-83. *Distribution of squares ($1 \times 1 \text{ km}^2$) in which Fieldfares bred in South Limburg in 1975-77 and 1981-83.*

breiding rondom de Hoge Venen, figuur 1). Tegelijkertijd werd een uitbreiding geconstateerd in noordelijke richting, eerst NW gericht, later ook NO. Een dergelijke wijze van kolonisatie is ook bekend van onder andere de Turkse Tortel *Streptopelia decaocto* (Glutz von Blotzheim & Bauer 1980).

Biotoopkeuze

Figuur 2 toont de ligging van beekdalen en boomgaarden. Deze kaart vertoont veel overeenkomst met de goed bezette gebieden in figuur 3. Dit is niet verwonderlijk gezien het feit dat het merendeel der Kramsvogels broedt in



Figuur 4. Biotoopkeuze van de Kramsvogel in Zuid-Limburg (1975-77 samengenomen vanwege het geringe materiaal van de afzonderlijke jaren). *Habitat choice of the Fieldfare in South Limburg (1975-77 taken together because of few data for the separate years).*

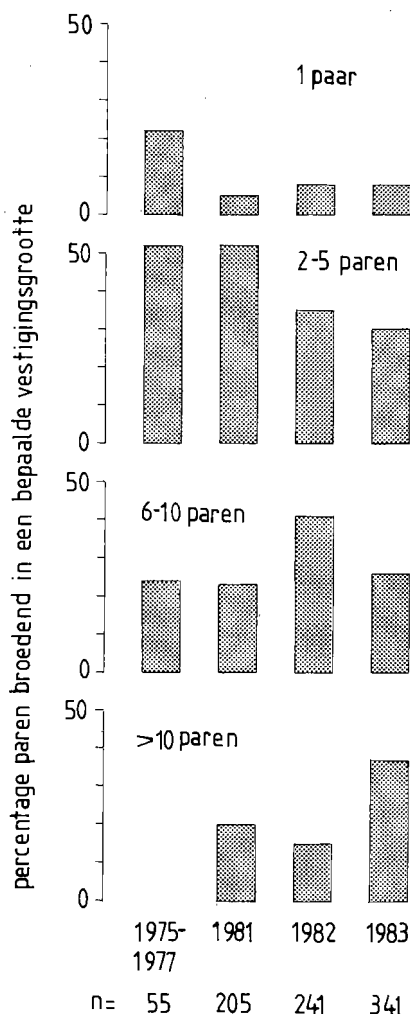
hoogstamboomgaarden en populierenaanplantingen in beekdalen. Hoewel hoogstamboomgaarden nog steeds het belangrijkste broedbiotoop vormen, is een afnemende tendens te herkennen in het aandeel van de paren dat hierin werd vastgesteld. Tegelijkertijd is het aandeel in de populierenaanplantingen licht toegenomen zodat deze al bijna even veel paren herbergen als de hoogstamboomgaarden. Het aandeel paren dat buiten deze twee biotooptypen werd vastgesteld is sterk toegenomen (figuur 4). Deze biotopen betreffen in hoofdzaak loofbos, zoals kleine haagbeukenbosjes op hellingen of rijk ontwikkelde oude parken rondom kastelen. In uitgestrekte loofbossen werden doorgaans alleen enkele broedgevallen langs de rand geconstateerd. Incidenteel werden broedgevallen opgemerkt in laagstamboomgaarden en in grafen.

De geconstateerde voorkeur voor hoogstam-

boomgaard en populier heeft overigens waarschijnlijk meer te maken met de aanwezigheid van geschikt, wormenrijk grasland dan met een voorkeur voor een bepaalde boomsoort (vgl. Bosselmann 1978, Furrer 1980, Haas 1982, Lübcke 1975).

Kolonievorming

In de eerste jaren broedde de Kramsvogel veelal solitair of met enkele paren bijeen (1975-77 maximaal zeven paren op één locatie). In 1978 werd al een kolonie van 19 paren vastgesteld en in 1981-83 bleek een toenemend aandeel te broeden in steeds grotere kolonies (figuur 5). Het gemiddeld aantal paren per locatie (solitaire paren meegerekend) bedroeg in 1975-77 2.4, in 1981 3.9, in 1982 4.1 en in 1983 4.4. Bosselmann



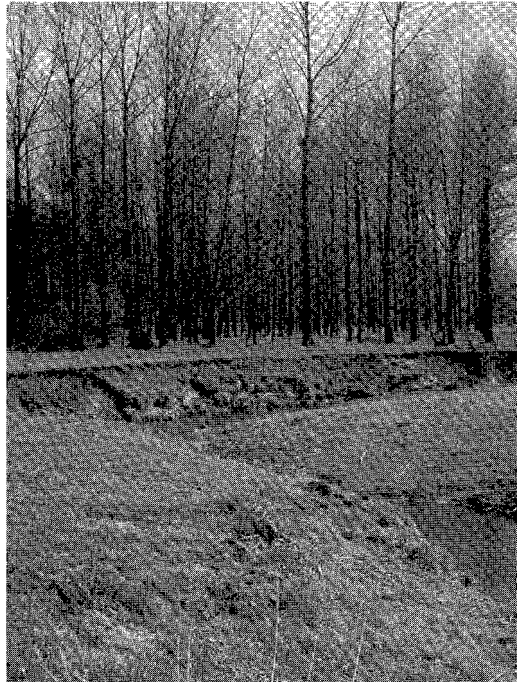
Figuur 5. Kolonievorming van de Kramsvogel in Zuid-Limburg. *Size of colonies of the Fieldfare in South Limburg.*

(1978) noemt een gemiddelde koloniegrootte van 4.5, Lübcke (1975) voor verschillende jaren van 4.7 en 4.9. Als maximale koloniegrootte werd door ons genoteerd 25 paren in een populierenbos te Eijsden in 1981.

Broedperiode

Eind maart zijn al baltsende en zingende vogels op de broedplaats waar te nemen. Van 91 nesten werd de datum van eerste eileg bepaald. Hierbij werd onderscheid gemaakt tussen broedgevallen in kolonies en solitaire broedgevallen (figuur 6). De kolonievogels vertonen een duidelijke legpiek rond half april. De verdeling van de data bij de solitaire vogels is veel gelijkmatiger met een tendens om vooral rond begin mei te leggen.

In zijn algemeenheid komt het beeld van de kolonievogels goed overeen met dat van Kramsvogels aan de Bodensee en het Edertal in Duitsland (Lübcke 1975, Haas 1982). Beide auteurs constateerden echter half mei een zwakke tweede legpiek en maakten via ringonderzoek aannemelijk dat het hierbij zowel gaat om nalegsels als tweede broedsels. Haas (1982) schat het aandeel paren dat met een tweede broedsel begint op 25% van de door hem onderzochte populatie. Na het uitvliegen der jongen zijn de oude vogels met de jongen vaak nog enige tijd in de wijde omgeving van de broedplaats te vinden. Vanaf half juli of eerder zijn de Kramsvogels op de meeste broedplaatsen schaars of afwezig. Alleen in het Maasdal is de soort dan plaatselijk talrijk en kunnen groepen van vele tientallen worden waargenomen. Tijdens systematische trektellingen op verschillende plaatsen in Zuid-Limburg in het najaar van 1979-82 werd in augustus regel-



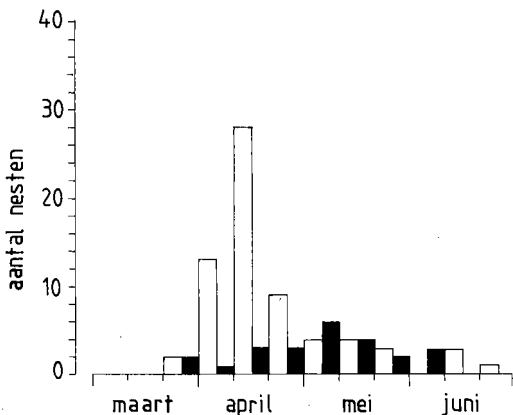
Populierenaanplant in het Geuldal, april 1977, Epen (Joke Winkelman). Dit is één van de broedbiotopen van de Kramsvogel in Zuid-Limburg. *Plantation of poplars, breeding habitat of Fieldfares Turdus pilaris.*

matig trek van kleine aantallen Kramsvogels in vooral noordelijke richtingen waargenomen. Wellicht betreft het hier deels dispersie van eigen broedvogels.

Discussie

Biotoopkeuze en broedbiologie van de Kramsvogel in Zuid-Limburg komen globaal overeen met de situatie in de reeds lang bezette gebieden in Duitsland (Lübcke 1975, Haas 1982). Opmerkelijk is echter dat in de buitenlandse literatuur herhaaldelijk melding wordt gemaakt van sterke predatiedruk waardoor veel nesten mislukken. Volgens diverse auteurs is predatie in hoge mate verantwoordelijk voor het soms bijzonder lage broedsucces (Lübcke 1975: 32% uitvliegende nesten, Haas 1982: 40%, Furrer 1980: tussen 2 en 13%). Beschreven wordt dat soms hele kolonies door een blijkbaar gespecialiseerde predator worden uitgeroeid, waarbij vaak broedende wijfjes omkomen. Iets dergelijks werd door ons slechts twee keer vermoed; waarschijnlijk valt het met de predatiedruk in Zuid-Limburg wel mee en is met name het groepsmatig verdedigen van kolonies effectief genoeg om de meeste predatoren op de vlucht te jagen.

In de eerste jaren van vestiging maakten solitaire paren een belangrijk deel uit van de popu-

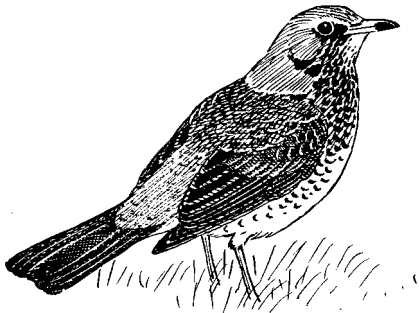


Figuur 6. Datum van eerste eileg (1975-83). Onderscheid wordt gemaakt tussen vogels die in kolonieverband broeden (wit, n = 67 paren) en solitaire paren (zwart, n = 24). *Date of first-egg laying (1975-83) for Fieldfares breeding in colonies (white, n = 67 pairs) and solitary pairs (n = 24 pairs).*

latie, later minder. Daarnaast blijkt er een verschil te zijn in datum van eileg. Dit roept de vraag op of er verschillen in bijvoorbeeld leeftijd zijn tussen kolonievogels en solitaire paren of dat bijvoorbeeld bepaalde vogels steeds in kolonies broeden en andere solitair. Interessant in dit verband is dat Paccaud (in Lübcke 1975) de hypothese oppert dat eerstejaars vogels later met broeden beginnen, iets dat door ringresultaten van Lübcke (1975) bevestigd lijkt te worden aangezien deze pas na half april eerstejaars vogels op de broedplaatsen kon vangen. Dit zou kunnen verklaren waarom onze solitaire paren later in het seizoen broeden: het zijn eerstejaars vogels die pas later aankomen. Een volgende stap is dan om de hypothese te opperen dat de kolonisatie van Zuid-Limburg in eerste instantie door eerstejaars vogels (solitaire paren!) heeft plaatsgevonden.

Een andere verklaring voor de verschillen in broedperiode zou evenwel kunnen zijn dat solitaire broedparen later broeden omdat het om bijvoorbeeld verstoorde broedvogels gaat die later in het broedseizoen nog een nieuwe broedpoging ondernemen, of dat solitaire paren later broeden omdat dan de kans op predatie door het bebladerd raken van de loofbomen wat kleiner wordt. Om wat meer helderheid in deze materie te brengen zou systematisch onderzoek moeten worden of er bijvoorbeeld verschillen in broedsucces zijn tussen kolonievogels en solitaire paren, en of bepaalde individuen steeds in kolonieverband dan wel solitair broeden. De vogels zouden dan door kleurringen individueel herkenbaar gemaakt moeten worden.

Het is zinvol de populatieontwikkeling in de komende jaren te blijven volgen. Hoewel de gebieden tussen de vestigingskernen geleidelijk beginnen vol te lopen, zijn er nog vele witte plekken aan te wijzen, die misschien in de komende jaren zullen worden opgevuld. Afgewacht moet worden of de reeds ingezette verruiming van de biotoopkeuze ertoe zal leiden dat Kramsvogels in steden en dorpen gaan broeden, zoals plaatselijk in België reeds het geval is (de Liedekerke



1976). Doordat veel hoogstamboomgaarden, momenteel nog een belangrijk broedbiotoop, in de nabije toekomst geroid zullen worden zal deze ontwikkeling wellicht een extra impuls krijgen.

Summary

During this century the Fieldfare has expanded its West European breeding range in westerly direction. Since 1974 the species breeds annually in South Limburg (fig. 1). Censuses were carried out in 1975-77 and 1981-83. The counts show that the population strongly increased during that period (1975: 20-21, 1983: 343-351 pairs). At present South Limburg probably harbours the majority of the Dutch breeding population.

The expansion started in some "strongholds" in the extreme south of the study area, and now there is a tendency for filling the area between these "strongholds" (fig. 3). During the first years, most pairs bred in orchards and poplars near streams, but later on other habitats were chosen as well (fig. 2, 4). An increasing tendency is observed for breeding in larger colonies (fig. 5). Many Fieldfares breeding in colonies start egg laying in mid April; most solitary pairs probably breed later in the season (fig. 6). Contrary to findings abroad there is little evidence that colonies are frequently destroyed by specialised predators.

Literatuur

- BOSELDMANN J. 1978. Erstbesiedlung und Ausbreitung der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*) im Rheinland. Charadrius 14: 81-92.
- FURRER R. K. 1980. Seasonal changes in nest site selection in the Fieldfare *Turdus pilaris*. Orniscand. 11: 60-64.
- GANZEVLES W. *et al.* 1983. Kramsvogel *Turdus pilaris*. Natuurhist. Maandbl. 72: 90-91.
- GLUTZ VON BLITZHEIM U. N. & BAUER K. M. 1980. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, 9. Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.
- HAAS V. 1982. Beitrag zur Biologie und Ökologie der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*). Ökol. Vögel 4: 17-58.
- LIEDEKERKE R. de 1976. L'extension de l'aire de nidification de la Grive litorne *Turdus pilaris* L. en Belgique de 1967 à 1975. Aves 13: 243-256.
- LÜBCKE W. 1975. Zur Ökologie und Brutbiologie der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris*). J. Orn. 116: 281-296.
- SCHMITZ J. P. & WEISS J. 1977. Tätigkeitsbericht 1969-1976 der Arbeitsgruppe Feldornithologie. Regulus 55: 48, 105.

F. Hustings, Sweelinckstraat 14,
6411 TK Heerlen en
W. Ganzevles,
Postbus 425, 6200 AK Maastricht

Aanvaard voor opname 4 mei 1984